

свою відповідь, то редакція вважає за потрібне додати до статті „Вікторова” свої власні примітки, відмежувавшись від його думки. До кожного абзацу статті М.Калішевича редакція помістила свої примітки та зауваження.⁴²

Поступово М.Василенко повністю відходить від роботи в газеті, а 13 лютого 1911 р. “Киевские вести” було об’єднано з “Киевской почтой”. Газета мала називатися “Киевская почта” і виходити у тому ж форматі. “Киевская мысль” заявила, що це об’єднання було насправді ліквідацією “Киевских вестей”.⁴³

Таким чином, М.Василенко був активним учасником громадсько-політичного життя Києва в революційний та післяреволюційний період. У своїх публікаціях М.П.Василенко сміливо пропагував ідеї загальноросійської демократії, хоча жодним чином не виявив свого ставлення до українського національного руху та національних проблем. Така громадська позиція М.Василенка свідчить про достатньо повільну еволюцію його національних поглядів, від загальноросійської подвійної ідентичності до української, на яку, очевидно, помітно не вплинуло зростання динаміки українського руху після революції 1905 року.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. М.Вернадського НАНУ (далі--ІР НБУВ).– Ф.40.– Оп.1.– Спр.956.– Арк.1; 2. Центральний державний архів музеїв літератури і мистецтва України (далі--ЦДАМЛМ).– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.453; 3. Там само.– Арк. 454, 456; 4. Цит. за ІР НБУВ.– Ф.71.– Оп.1.– Спр.410.– Арк.2; 5. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.463; 6. Там само.– Арк.492; 7. Там само.– Арк.494; 8. Василенко М. Два тижні в Лук’янівській в’язниці // Український історик.– 1972.– Ч. 1–2 (33–34).– Спр.110; 9. Там само.– С.111; 10. Киевские отклики. 1905– 30 жовтня – С.2; 11. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр. 44.– Арк.506; 12. Там само.– Арк.507; 13. Там само.– Арк.511–512; 14. Там само.– Арк.512; 15. Василенко М. Два тижні в Лук’янівській в’язниці // Український історик.– 1972.– Ч. 1–2 (33–34).– С.113; 16. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.517; 17. Там само.– Арк.518–519.; 18. Цит. за Василенко М. Два тижні в Лук’янівській в’язниці // Український історик.– 1972.– Ч. 1–2 (33–34).– С.114; 19. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Стр.44.– Арк.525; 20. Там само.– Арк.526; 21. Василенко М. Два тижні в Лук’янівській в’язниці // Український історик.– 1972.– Ч. 1–2 (33–34).– С.115; 22. Василенко М. Два тижні в Лук’янівській в’язниці // Український історик.– 1973.– Ч. 1–2 (37–38).– С.130; 23. Киевские отголоски.–1906 №1.– 21 січня – С.1; 24. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.528; 25. Василенко М. Два тижні в Лук’янівській в’язниці // Український історик.– 1973.– Ч. 1–2 (37–38).– С.131; 26. Там само.– С.131; 27. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр. 44.– Арк.530; 28. ІР НБУВ.– Ф.40.– Оп.1.– Спр.966.– Арк.1; 29. ІР НБУВ.– Ф.40.– О.1.– С.967.– Арк.1-2; 30. Цит. за Отголоски жизни.– 1906 26 березня.– С.2; 31. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.351–353; 32. Там само.– Арк.377; 33. Там само.– Арк.382; 34. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.36.– Арк.1; 35. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.401; 36. Цит. за ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.407; 37. Цит. за: ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.44.– Арк.408; 38. ЦДАМЛМ.– Ф.542.– О.1.– С.44.– Арк.411; 39. Там само.– Арк.418–419; 40. Цит. за ЦДАМЛМ.– Ф.542.– Оп.1.– Спр.11.– Арк.53; 41. Киевские вести.–1909 № 256.– 17 жовтня.– С.1; 42. Киевские вести.–1909 № 282.– 23 жовтня.– С.2; 43. Киевская мысль.– 1911 № 44.– 19 листопада – С.3.

Н.О.Гончарова

ПОЛІТИЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Президентські вибори 2004 року в Україні черговий раз підтвердили значимість участі в суспільно-політичному житті країни саме молоді, активність, наполегливість та цілеспрямованість якої мають велике значення в розвитку подій. В умовах стабільного суспільства фактично відбувається тільки відтворення молоддю соціального досвіду попередніх поколінь. А в умовах соціальних, тим більше революційних, змін потенціал молоді, позбавленої традиціоналізму та консерватизму, сприяє переходу суспільства на принципово інші історичні умови розвитку.

Революція 1905-1907 рр. пожвавила громадсько-політичне життя в Російській імперії та сприяла актуалізації українського питання. І.Лисяк-Рудницький з цього приводу зазначає, що після 1905 року множаться симптоми, які віщують відродження України як соціально-здіференційованої та політично самосвідомої модерної нації¹.

Історія першої російської демократичної революції 1905-1907 рр. частіше всього досліджувалася в комплексних працях, присвячених загальному вивченню національно-визвольного руху на початку ХХ століття. Це дослідження В.Сарбея, Р.Ветрова і С.Донченка, А.Павка, А.Фартушного² та інших. Внесок студентської або учнівської молоді в розвиток революційних подій визначали О.Берендєєв, О.Бабіна, Н.Левицька³.

Але попри розмаїття існуючої наукової літератури історія молодіжного руху зазначеного періоду залишається недостатньо дослідженою. Тому метою статті є визначення ролі молоді в політизації суспільного життя в Україні 1905-1907 роках.

Специфічною особливістю суспільно-політичного життя в досліджуваний період стало виникнення нового типу революційного руху, в якому переплелися три суспільні сили: рух селянства за аграрну революцію, робітничий рух і національно-визвольний рух народів національних окраїн.

Зростання революційного руху в імперії було підтримано студентською молоддю. Першими серед українців, які зреагували на революційні події 1905 р., були студенти Петербурга. Уже з перших днів революції Головна студентська рада перетворилася у Тимчасовий український революційний комітет, який 2 березня випустив друковану відозву "До українського громадянства, студентства, робітництва і українських офіцерів у Петербурзі". У ній, зокрема, були такі слова: "Гасло демократичної республіки, виставлене російською демократією, забезпечує громадянські права кожної окремої людини... Але українська демократія, українські маси потребують забезпечення не лише своїх загальногромадянських прав, але й своїх окремих прав національних... Найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна самостійність, і лише створення власного суверенного державного організму може забезпечити якнайширший культурний розвиток українського народу"⁴.

14-15 січня 1905 р. в Київському політехнічному інституті відбулися збори 500 студентів, на яких обговорювалися можливі форми реакції на події в Петербурзі. Біля входу в КПІ була організована демонстрація. З цього приводу заарештовано 10 студентів, а Київський університет та Київський політехнічний інститут були тимчасово закриті⁵.

Професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів м. Харкова того ж січня 1905 р. в привітальному листі Московському університетові з нагоди 150-літнього його ювілею зазначав, що "тисячі юнаків викинуто з університетів через те, що там немає культу істини і правди, а все ґрунтується тільки на культі системи наказів, яка закріпачила науку". Молодші викладачі харківських середніх шкіл ухвалили й надіслали урядові резолюцію, в якій зазначили, що політичні умови країни не дають достатньої запоруки щодо введення по школах академічної автономії, вимагали негайно повернути на роботу всіх товаришів викладачів, яких усунено від педагогічної діяльності. "Двері академії, - говориться в резолюції, - треба негайно відкрити для студентів, викинутих адміністрацією за участь в політичній житті країни та боротьбу за академічну волю"⁶.

В Києві діяльність студентських організацій активно розгорнулася з початком навчального процесу – з осені 1906 р. Крім персональної участі в загальноуніверситетських "Виконавчій комісії" та "Раді студентських представників", студентська фракція (з 1905 р. фракція УСДРП, як наступниця РУП) віддавала перевагу веденню партійної роботи, що носила національний характер, приділяючи мало уваги академічним питанням⁷.

В революційний період у вузах надалі продовжувався процес поширення українських земляцтв та громад. Їх діяльність значно активізувалася також за межами України – в найбільших університетських центрах Росії – Петербурзі, Москві, Дерпті, Казані. Крім звичайних матеріальних та освітніх питань, вони ставили завдання участі в громадському житті України⁸.

В цей час велику актуальність серед студентів-українців, як членів політичних партій, так і безпартійних набули національно-державницькі питання. Протягом 1905-1907 рр. у вузах проводилися зібрання, на яких заслуховувалися реферати й відбувалися дискусії щодо можливих шляхів вирішення національного питання в Україні, найбільш популярною була

.....
 ідея введення автономії⁹. Українські студентські громади Києва, Харкова, Одеси і Москви виступали за перетворення Російської держави у федеративну демократичну республіку з наданням автономії для України, вимагали введення української мови у школах.

Студентська молодь на початку ХХ ст. взяла участь в акції, яка отримала назву "Рух за українізацію вищої освіти в Україні". Ця проблема широко обговорювалася в українському суспільстві і розглядалася як складова формування національної свідомості. Такі вимоги постійно лунали з боку земств, міських рад та різних науково-просвітніх інституцій Наддніпрянської України. Напружена ситуація в Україні примусила уряд наприкінці 1904 р. розпочати заходи щодо вирішення "української мовної проблеми", але реальні кроки в цій справі були зроблені лише з початком російської революції 1905-1907 рр. Це було пов'язано з поширенням української періодичної преси, розгортанням діяльності українських політичних партій, насамперед УСДРП та УДРП, заснуванням національних клубів, товариств "Просвіта", виданням книг та підручників українською мовою¹⁰.

Завдяки цим змінам проблема українізації вищої школи набула актуальності. Виключне місце у започаткуванні викладу українознавчих курсів у вищій школі України належала студентам. Ще восени 1905 р. студенти-українці Петербурзького та Одеського університетів порушили на своїх вічах питання про створення українознавчих кафедр. 1906 р. до них приєдналися кияни. Їхнє багаточисельне віче прийняло ряд резолюцій щодо українізації вищої освіти в Україні. Була також ухвалена петиція до університетського Сенату з вимогою заведення кафедр з історії України, української літератури, мови тощо. Вимога введення в навчальний процес українознавчих предметів була включена і до загальноуніверситетської резолюції, наданій професорській Раді Одеського університету. Це змусило адміністрацію висловитися за введення в університетський курс предметів, вказаних студентами – української мови, історії, літератури і географії України. Мова викладання предметів мала залежати від національного складу більшості студентів¹¹.

На початку 1906 р. питання про українські курси було поставлене студентами історико-філологічного факультету в Харківському університеті. У відповідь на звернення студентських земляцтв, зокрема Чернігівського, Харківського, Полтавського, ректор університету в травні 1906 р. відповів, що справа заснування українознавчих кафедр (історії України, української літератури, мови, етнографії з викладом українською мовою) поки неможлива з причин відсутності матеріальних ресурсів, викладацького складу та необхідної кількості українських студентів. Лише у грудні 1906 р. за ініціативою історико-філологічного факультету Рада професорів Харківського університету звернулася до Міністерства освіти з проханням відкрити у вузі дві українознавчі кафедри з викладанням курсів українською мовою¹².

Ідея введення українознавчих дисциплін у закладах вищої освіти набула значного поширення після її обговорення студентами Київського університету на загальній сходці 16 жовтня 1906 р. А газета "Рада" ще на початку жовтня 1906 р. опублікувала заклик до студентів Київського, Харківського та Одеського університетів продовжити активні дії щодо українізації вищої школи¹³.

Збори ухвалили ряд резолюцій щодо українізації вищої освіти в Україні і петицію до Ради професорів з вимогою відкриття кафедри українознавства для викладання таких предметів – історії України, української літератури, мови та права. Подібна заява була подана до Ради від слухачок Київських вищих жіночих курсів з 500 підписами (тобто абсолютної більшості їхнього складу)¹⁴.

Наприкінці жовтня 1906 р. збори студентів історико-філологічного факультету Київського університету прийняли резолюцію з вимогою до адміністрації виписати до студентської бібліотеки серію книг і журналів з українознавства, в тому числі збірки "Наукового товариства імені Шевченка", праць М.Грушевського, Т.Шевченка, І.Франка, Б.Грінченка, І.Нечуя-Левицького та інших. Через місяць під петицією студентів до Ради професорів університету щодо заснування українських кафедр було зібрано понад 1400 підписів¹⁵.

В листопаді делегація в складі студентів Д.Дорошенка, Я.Міхури та В.Андрієвського передала петицію щодо використання в університеті української мови. Ректор університету Д.Цитович заявив, що в університеті як державній інституції мусить панувати виключно державна російська мова¹⁶. Результатом переговорів стала домовленість про можливість заснування “приватних” курсів при існуючих вже кафедрах та інформування Міністерства освіти про наступні кроки щодо розв’язання цієї проблеми.

“Гурток українців-студентів” в КПІ в листопаді 1906 р. також розпочав збір підписів під вимогою відкриття ряду українознавчих кафедр в інституті.

Підняте студентами вищих навчальних закладів питання про утворення українознавчих кафедр та введення в університетах України викладання українською мовою набуло широкого розголосу, отримало підтримку серед інтелігенції, учнів середніх шкіл, всіх українських осередків Росії та за її межами. На знак солідарності виступили і студентські громади далеко за межами Наддніпрянської України, зокрема в Петербурзі, Москві, Казані, Дерпті, Львові, Ватикані.

Після перших публікацій про ініціативу студентів до редакцій українських газет масово почали надходити листи від робітників і селян, від військових спілок і організацій, в яких висловлювалася підтримка вимог вузівської молоді. Всього на початку 1907 р. тільки до “Ради” на підтримку відкриття українських кафедр надійшло листів більше ніж від 10 тис. осіб¹⁷.

Незважаючи на активність студентської молоді та широку підтримку громадськості, впровадження української мови у вузах йшло досить повільно. На рівні міністерства освіти питання відкриття українознавчих кафедр принципово так і не було вирішено. Останньою спробою вже на законодавчому рівні вирішити це питання стало подання членами Української громади в 2-й Державній думі (травень 1907 р.) на її розгляд законопроекту про створення в Київському, Харківському та Одеському університетах кафедр українознавства з викладанням українською мовою¹⁸. Але липневий переворот 1907 р. став на заваді цим намірам.

Лише протягом 1907 р. у вузах Одеси, Харкова, Києва були відкриті окремі українознавчі курси. Однак з наступом реакції викладання українською мовою в університетах, започатковане в 1906-1907 рр., було припинено.

Український студентський рух боротьби за українські кафедри сприяв єднанню свідомої молоді. Адже організації молоді, що існували в попередній період, мали переважно партійний характер, а це породжувало значне ідейне розшарування.

На думку Володимира Дорошенка, навіть коротке існування українських кафедр відіграло велику освітню роль. З одного боку, “рух за ними спричинився до значного поширення національної свідомості серед широких верств українського громадянства, з другого, – допоміг українському студентству об’єднатися й зорганізуватися на загальноукраїнській справі”¹⁹.

1905 року по всіх середніх школах організувалися політичні гуртки. Керівники цих гуртків переслідувалися адміністрацією. На початку 1906 р. тимчасовий генерал-губернатор Харківщини розіслав директорам середніх шкіл обіжника, вимагаючи закриття всіх учнівських організацій і виключення активних учасників мітингів і заворушень. 50 учнів Харківської духовної семінарії було виключено, а 5 з них відправлено до тюрми. Арешт 3-х учнів реальної школи викликав протест і демонстрації учнів середніх шкіл, що змусило керівництво звільнити заарештованих.

У Харківському технологічному інституті на підставі розпорядження губернатора були закриті центральна студентська організація та “Технічне товариство”. Оголошення студентами-технологами бойкоту чорносотенному професору Альбіцькому призвело до судового процесу. 15 членів центрального студентського органу стали перед судом. Суд оштрафував студентів Короткевича, Родзянко, Шашутіна на 25 крб. кожного, а решту виправдав²⁰.

1906 року в 3-й гімназії було виявлено нелегальний журнал “Тарабат”, який видавали

учні Гринько, Білогірський (Горний), Попов, Купчинський.

1907 р. став роком суцільних обшуків та частих арештів у навчальних закладах, ліквідації більшості студентських та учнівських організацій.

В цілому ж український рух розвивався в досить складних умовах. Як слушно відзначав з цього приводу М.Грушевський, що, незважаючи на справжній вибух українського громадсько-політичного життя, "серед бурхливої хвилі російської революції 1905 р. український рух здавався дрібним провінціалізмом, що мав – могло думатися – згодом потонути і розпливитися в російській морі"²¹.

Таким чином, українському руху революція 1905-1907 рр. принесла дві перемоги: було покладено край урядовій політиці заборони української мови й дозволено легально об'єднуватися для культурно-просвітницької праці на користь українського народу. Незважаючи на те, що українське питання не було розв'язане революцією, вона активізувала політичну діяльність українських організацій та об'єднань.

Під час революції 1905-1907 рр. свідоме українське студентство, крім безпосередньої участі у революційних подіях, взяло найактивнішу участь в національно-громадському житті. Виступи вузівської молоді носили вже, як правило, характер політичного протесту. Це колективне непідкорення адміністрації, масова відмова відвідувати заняття, проведення сходок, відкриті протести проти дій монархічно налаштованої професури, засудження реакційних законоположень уряду.

Царизм вів постійну боротьбу зі студентством, використовуючи реакційні організації, монархічні видання, вдаючись до провокацій, арештів та заслання.

Після 1905 – 1906 рр. українські студентські громади прагнули стати незалежними від політичних організацій і зосередити свою активність в професійно-студентській площині. Чисельність їхніх членів значно збільшується, а діяльність поступово легалізується.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX ст. //Історичні есе в 2 т. – Т. 1. – С. 199; 2. Сарбей В.Г. Національне відродження України //Україна крізь віки в 15 т. Т. 9. – К., 1999. – С. 187-209; Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії в Україні в I чверті XX ст. (1900-1925). – Дніпропетровськ –Дніпродзержинськ, 2001. – 245 с.; Павко А.І. Політичні партії та організації в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: методологія, історіографія, проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень. – К., 2001. – 112 с.; Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів, 2000. – 308 с.; 3. Берендєєв О. Студентський рух у Києві: 1895 – 1908 //Історія в школі. – 1998. - № 3. – С. 42-44; Бабіна О. Молодіжний рух за поліпшення гімназичної освіти (кінець XIX – початок XX ст.) //Рідна школа. – 1998. - № 7/8. – С. 74-75; Левицька Н.М. Студентство в національно-визвольному русі України наприкінці XIX – на початку XX ст. – К., 1998. – 25 с.; 4. Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.311. – Оп.1. – Спр.5. – Арк. 247-248; 5. Марахов Г.И. Киевский университет в революционно-демократическом движении (1834-1984). – К., 1984. – С. 112; 6. Ткачуков І.П. Репресії на Україні за царату. Харківщина. – Харків, 1929. – С. 16; 7. Державний архів м. Києва. – Ф.16. – Оп.469. – Арк. 2-3; 8. Рада. – 1906. – 7 листопада. – С. 2; 9. Рада. – 1906. – 9 грудня. – С. 4; 10. Записка об украинском движении за 1914-1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистского революционного течения среди населения Малороссии. – Б. м., 1916. – С. 27; 11. Щеголев С.Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – К., 1912. – С. 163; 12. Рада. – 1906. – 20 грудня. – С. 2; 13. Рада. – 1906. – 3 жовтня. – С. 3; 14. Україна. – 1907. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 20; 15. Рада. – 1906. – 26 жовтня. – С. 4; 16. Нова громада. – 1906. - № 12. – С. 153; 17. Грушевський М. Вопрос об украинских кафедрах и нуждах украинской науки. – Спб., 1907. – С. 3; 18. ЦДІАК України. – Ф.321. – Оп.1. – Спр.238. – Арк. 92-94; 19. Дорошенко В. Українство в Росії: новітні часи. – Відень, 1916. – С. 71-75; 20. Ткачуков І.П. Вказана праця. – С. 17; 21. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1919. – С. 536.

О.А. Коляструк

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН КІНЦЯ XIX-20-X РР. XX СТ.

У часи національно-культурного і державного відродження українського народу необхідність докладного і всебічного вивчення історії національної інтелігенції є